

Ana ČELIK¹, Zlatko MILIŠA²

Odsjek za pedagogiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta J. J. Strossmayera u Osijeku,
Lorenza Jagera 9, Osijek, Hrvatska, celik.ana@gmail.com

SOCIOPEDAGOŠKE POSLJEDICE STIGME I STIGMATIZIRANJA

Sažetak

Cilj je rada s teorijskog aspekta istražiti i identificirati oblike stigmatizacije koja u konačnici ukazuje na višestruko negativne društvene implikacije. Metodom sekundarne analize i analize sadržaja u radu se problematizira stigmatiziranje u društvenom i pedagoškom kontekstu čije su posljedice osobito negativne za ugrožene i marginalizirane skupine ljudi. Analizom podataka utvrđeno je da nasilje nad mišljenjem ima obilježje bezuvjetne podređenosti pojedinca normama i inim kolektivitetima koji stvaraju stereotipe o drugima i drugačijima kao nepoželjnima te da se stigmatizacija temelji na rasprostranjenim stereotipima koji postaju osnova za isključivanje ili izbjegavanje određene skupine ljudi. Zaključuje se da su u procesu destigmatizacije odgoj i obrazovanje iznimno važan segment u formiranju (ne)humanih društvenih obrazaca ponašanja.

Ključne riječi: demokratsko društvo; marginalne skupine; odgoj; stigmatizacija; stigme.

SOCIOPEDAGOGICAL CONSEQUENCES OF STIGMA AND STIGMATIZATION

Abstract

The aim of this paper is to investigate and to identify from a theoretical aspect the forms of stigmatization that ultimately indicate multiple negative social implications. Using the method of secondary analysis and content analysis, the paper problematizes stigmatization in democratic society and a pedagogical context, the consequences of which are particularly negative for endangered and marginalized groups of people. Data analysis has shown that violence towards opinion has the mark of unconditional submission of the individual to norms and other collectivities which create stereotypes towards others and those who are different as undesirable. Stigmatization is based on widespread stereotypes which become the basis for exclusion or avoidance of a certain group of people. It is concluded that in the process of destigmatization, education and upbringing are an extremely exceptionally important segment in forming (in) humane social patterns of behavior.

Keywords: democratic society; education; marginal groups; stigmatization; stigma.

1. Uvod

Od francuskog sociologa i utemeljitelja funkcionalističke teorije Emila Durkheima iz 19. stoljeća bit odgoja jest formiranje čovjeka „kakvim društvo hoće da on bude“ Durkheim (1999) tvrdi da je uspostavljanje osjećaja zajedništva moguće ako se stigmatiziraju oni koji se ne uklapaju u društvo. Zajedništvo se stvara ujedinjavanjem protiv onih koji se smatraju prijetnjom društvenom poretku. Navodi da je uspostavljanje osjećaja zajedništva unutar nekog kolektiviteta moguće tek postojanjem aktera u društvu koji nose stigmę i nazivaju se devijantima. Iz toga proizlazi da zajedništvo nastaje tek ujedinjavanjem protiv onih koje se smatraju zajedničkom prijetnjom društvenom poretku i moralu određene skupine.

Stigmatizacija u društvu nastaje ponajprije zbog neznanja i generalizacije, a općenito se sastoji od nepotpune socijalizacije kojom društvo uvjerava pojedinca da su njegovi postojeći negativni atributi objektivni te da takav pojedinac ne zadovoljava društvena očekivanja različitih modela poželjnosti. Važno je istaknuti da „predrasuda“ i „stigma“ nisu jednoznačni pojmovi. Pojam stigme obuhvaća koncept koji se odnosi na diskriminirajući stav i odnos prema stigmatiziranoj osobi, a koja se etiketira kao društveno nepoželjna osoba (Goffman, 1974; Hromatko i Matić, 2008; Tyler i Slater, 2020). Generalno se stigmatizacija može podijeliti na dva oblika: formalni i neformalni. Formalna stigmatizacija označava otkriveno ponašanje pojedinca za koje je i izrečena određena mjera, a neformalna stigmatizacija podrazumijeva etiketiranje od osoba koje čine osobe iz okoline. Formalna se stigmatizacija može promatrati, a neformalna stigmatizacija uključuje ljude s kojima je pojedinac u izravnom ili neizravnom kontaktu. Stigmatizacija utječe na ponašanje pojedinca te ima direktne i indirektne posljedice na samopoštovanje te emocionalno stanje individue. Generalno se problem stigmatizacije u određenom društvu i okolini često povezuje s društveno ugroženim i marginaliziranim skupinama ljudi (Kamenov, Majdak, 2010; Miliša i Spasenovski, 2019).

Goffman (1974) navodi da u društvu postoje tri kategorije različitih oblika stigmi: fizička, karakterni i plemenska. Fizički oblik stigme obuhvaća određene fizičke hendikepe, karakterni oblik stigme podrazumijeva attribute karaktera te saznanja o biografskoj prošlosti pojedinca, a plemenska stigma povezana je s

atributima koji određuju pripadnosti u grupi. Pojedinci mogu biti stigmatizirani na osnovi fizičkih atributa – hendikepa (razne invalidnosti), društveno uvjetovanih tipova nasilništava određenih skupina, seksualnih preferencija, osoba optuženih za kriminalne radnje – u zatvorima, ovisnika, dokoličarskih skupina, ovisnika o radu, nepoželjnosti tjelesnog izgleda (anoreksičnost, pretilost i sl.) (Goffman, 1974). Goffman u svojoj knjizi *Stigma - Notes on the Management of Spoiled Identity* (1974), definira stigmom kao „atribut koji je diskreditirajući“ i nije „u skladu sa stereotipom o tome kakav neki tip osobe treba biti“ (Goffman, 1974., str. 3). Stigmatizirana osoba može biti izložena neprikrivenim društvenim odbacivanjem do izbjegavanja, čije posljedice su jednake i vode depersonalizaciji (Dovidio i dr., 2000; Bos i dr., 2013) ili stvaranju neželjenih socijalnih interakcija (Bos i dr., 2013). Goffman (1974) navodi primjer plemenske stigme, koja se odnosi na pripadnost određenoj skupini (na primjer, romska populacija, migranti, primitivne zajednice).

Svako društvo utemeljeno na razdvajanju ljudi na vjerske, nacionalne, statusne položaje ne može iznaći racionalna ni etički opravdana objašnjenja i opravdanja na kojima temelji to razdvajanje. Glavni je razlog toj tvrdnji taj da su stigmatiziranje i stereotipiziranje jedan od načina legitimiranja postojećih društvenih nejednakosti. Takvi procesi reproduciraju nesnošljivosti te ruše temeljna načela međukulturnosti, solidarnosti i tolerancije. Njihovim održavanjem potiču se sukobi i daje legitimitet moći koja je neophodna protivnicima demokracije (Link i Phelan, 2001). Kada se stigmatizirane skupine odbace i osjećaju svoju trajnu inferiornost, takvo stanje služi samo za održavanje statusa *quo* pozicija i novih podjela (Jost i Banaji, 1994). Takva stanja (ne)izravno vode do eksploatacije ili stigmatiziranje drugih i drugačijih kao društveni balast, a ljudska povijest ima čitav niz primjera svih totalitarističkih ideologija koji su eliminirali sve one koji su druge vjere i nacionalne pripadnosti. Što pojedinac ima manje informacija o drugima i drugačijima, skloniji je nekritičnije posezati za različitim modelima odbacivanja.

Stigmatizirana osoba neovisno o obliku stigme susreće se u različitim situacijama koje joj kompliciraju socijalni život pa tako Goffman (1974) stigme dijeli na diskreditirajuće i diskretne. Diskreditirajuća stigma vidljiva je različitim oblicima neugoda u socijalnom kontaktu. Osobe s diskreditirajućom stigmom

pokušavaju ublažiti njezin utjecaj na ponašanje odbačene osobe, a kod onih s diskretnom stigmom cilj je da ona ostane nevidljiva drugima. Također, Goffman (1974) dijeli skupine ljudi na stigmatizirane i normalne. Stigmatizirane su osobe sve one osobe koje posjeduju, iz perspektive drugih pojedinaca, određeni atribut koji u međusobnoj interakciji poništava važnost svih drugih atributa koje ta osoba posjeduje. Iz toga proizlazi da su stigmatizirane osobe manje vrijedna bića (Ainlay i Crosby, 1986). Suprotne od stigmatiziranih osoba normalne su osobe koje ne posjeduju određeni atribut koji odvlači pozornost u interakciji te time izaziva nesklad između virtualnog i stvarnog socijalnog identiteta. Takve društveno i pedagoški poželjne osobe one su koje mogu zadovoljiti normativne i vrijednosne zahtjeve nekog društva, sredine i kulture (Goffman, 1974).

2. Metodologija teorijskog istraživanja

Istraživački problem ovog rada jest problematika stigmi i stigmatiziranja u suvremenom društvu. Cilj je rada s teorijskog aspekta istražiti i identificirati oblike stigmatizacije. Glavna hipoteza ovog rada jest ta da različiti oblici društvene stigmatizacije u konačnici ukazuju na višestruko negativne društvene implikacije. Metodom sekundarne analize i analize dokumentacije u radu se problematizira stigmatiziranje u društvenom i pedagoškom kontekstu čije su posljedice osobito negativne za ugrožene i marginalizirane skupine ljudi.

3. Rezultati i rasprava

Analizom istraživanja (Kenny i dr., 2005; Majdak i Kamenov, 2009; Majdak i Kamenov, 2011) dolazi se do podataka da postoji korelacija između formalne i neformalne stigmatizacije s poimanjem i samopoštovanjem individue. Stigmatizacija u određenoj mjeri zahvaća sve dobne skupine na svim razinama društva (od raznih zdravstvenih i psihičkih te mentalnih stanja, preko rizičnih i devijantnih ponašanja do generalne stigme i raznih društvenih stereotipa). Kamenov i Majdak (2009) u svojem istraživanju dolaze do podataka da individue koje su počinitelji kaznenih djela, a smješteni su u institucionalni tretman, više su formalno stigmatizirani te imaju lošiju sliku o sebi u usporedbi s individuama koji su počinitelji kaznenih djela, ali su pod izvanzavodskim odgojnim mjerama. U drugom istraživanju Kamenov i Majdak (2011) također

dolaze do podataka da individue koje su društveno neprihvatljivog ponašanja, u odnosu na opću populaciju, uglavnom imaju lošiju sliku o sebi i niže samopoštovanje te zaključuju da bi se na razvoj samopoštovanja kod pojedinaca društveno neprihvatljivog ponašanja moglo utjecati tako da se podržava i pohvaljuje sve ono pozitivno u vezi s njima ili njihovim djelovanjem. Pritom zaključuju da je potrebno razvijati vlastitu odgovornost kod takvih pojedinaca i djelovati na njihove reakcije u rizičnim situacijama što potvrđuju i rezultati istraživanja Kennyja i sur. (2005) koji dolaze do podataka da formalna stigmatizacija (npr. negativne društvene sankcije) potiču delikventno ponašanje u budućnosti individue pripadnosti delikventnim skupinama te otuđenjem od konvencionalnog života. Nadalje, analizom empirijskih istraživanja (Ručević i Pribisalić, 2020; Pavelić i dr., 2020) dolazi se do podataka da se psihički poremećaji nalaze visoko na ljestvici uzroka hospitalizacije pojedinaca u dobi od 20 do 59 godina. Pritom je depresija najčešći uzrok hospitalizacije, ali samo 50 % pojedinaca zatraži i pomoć zbog svojeg stanja. Najčešći uzrok netražnja pomoći jest nepovjerenje u dostupne programe institucija, ali i potencijalna stigma oboljelih od depresije. Ručević i Pribisalić (2020) u svojem radu ispituju razlike u stavovima prema oboljelima od depresije i stupnju stigme od studenata zdravstvenih i nezdravstvenih pomagačkih i nepomagačkih struka. Dolaze do rezultata da oni koji su pomagačke struke, unatoč struci i iskustvu s oboljelima od depresije, iskazuju viši stupanj stigme od onih koji nisu pomagačke struke. Pavelić i dr. (2020) dolaze do podataka da se psihički bolesnici, uz teškoće s kojima se nose u svakodnevnom životu, također moraju nositi i s osjećajem odbačenosti od okoline. U svojem radu ispituju znanje i stavove struke prema psihičkim bolesnicima te dolaze do rezultata da psihijatrijsko osoblje ima veće znanje o liječenju i nastanku mentalnih bolesti od zdravstvenog i nezdravstvenog osoblja, no da nezdravstveno i zdravstveno osoblje više od psihijatrijskog osoblja vjeruje da su s oboljelim pojedincima poželjni neposredni kontakti. Također, dolaze do podataka da obrazovaniji ispitanici imaju veće znanje o psihičkim bolestima i da oni smatraju kako su psihički bolesnici radno sposobni i ugodni, a manje obrazovani ispitanici više vjeruju da psihički oboljeli pojedinci zaslužuju poštovanje i suosjećanje bez stigmatizacije. Autori zaključuju da dobiveni rezultati omogućuju okvirne smjernice koje su potrebne za oblikovanje procesa destigmatizacije psihičkih bolesnika u populaciji zdravstvenih i nezdravstvenih

stručnjaka. Kovačević i dr. (2020) također dolaze do podataka da se pojedinci koji pripadaju osjetljivim socijalnim kategorijama, te su zbog toga stigmatizirani, također nose s osjećajem odbacivanja od okoline i društva, ali i od zdravstvenih stručnjaka koji bi trebali biti, u tom slučaju, prva linija borbe u procesu destigmatizacije. U svojem radu utvrđuju socijalne udaljenosti prema alkoholičarima u usporedbi s pojedinim drugim visoko rizičnim socijalnim skupinama (narkomanima, alkoholičarima, homoseksualcima, psihički bolesnim osobama i osobama s tjelesnom invalidnosti). Dolaze do podataka da su osobe s tjelesnom invalidnosti najmanje stigmatizirana skupina, najstigmatiziraniji su narkomani, a alkoholičari su, po socijalnoj distanci, na drugom mjestu. Nadalje, povratak u život mladi ljudi iz terapijskih zajednica mogu ostvariti samo ako prestanu biti stigmatizirani i ako im se konkretno pomogne u stručnom prekvalificiranju, usavršavanju, dokvalifikaciji i/ili nastavku obrazovanja, stručnoj pomoći u odgoju njihove djece, pronalaženju zaposlenja. Miliša (2010; 2019) u svojim istraživanjima sa suradnicima apelira na to kako bi bivšim ovisnicima trebalo dati mogućnost da sudjeluju u preventivnim programima. Tom tezom protivi se onima koji tvrde da samo struka može imati jedinu i posljednju riječ o preventivnim programima jer smatraju da je „jednom ovisnik uvijek ovisnik“. Nitko nema pravo ukazivati na ovisnike jer je svaki pojedinac ovisnik o nekom ili nečem, gdje većina živi u (patološkom) ravnodušju prema drugima. Neki se boje zakona, a neki savjesti. Cijeloga života pate od ovog ili onog straha ili laži s kojima žive. Studije iz psihologije rada pokazuju da su *workaholics* (radoholičari) deprimiraniji, a sve kao rezultat osobnog izbora i/ili društvene izolacije. Kao takvi uvijek su zabrinuti, nisu opušteni niti imaju smisla za humor. Oni koji izaberu (apsolutni) red ili (samo)kontrolu kao ono što ih određuje, tada izabiru izgaranje na poslu, koje se naziva po sindromu *burnout*, a (pored ostalog) karakterizira ga zanemarivanje vlastitih potreba da bi se zadovoljile potrebe radnog mjesta. Politološka i sociološka istraživanja godinama potvrđuju gotovo iste spoznaje da su mladi izloženi diskriminaciji u vezi s obrazovanjem i zapošljavanjem (nemogućnost zapošljavanja, slabije plaćeni poslovi, otežano napredovanje...) ili političkog utjecaja (slaba ili nikakva zastupljenost u institucijama vlasti). Djeca uče po modelu ponašanja odraslih, a nasiljem postaju „vidljivi“ među vršnjacima. Agresivnost je poželjna jer tako dobivaju viši status u skupini. Tako se dobiva nagrada za nasilničko

ponašanje i dugoročno se stvara egocentrična generacija nesposobna poštivati osjećaje drugih. „Pozitivan stereotip“ prema vlastitoj skupini stvara se i kod nasilnih vršnjačkih skupina mladih. Homogeniziraju se diskreditirajući druge i drugačije. Miliša i Tolić (2010) polaze od glavne hipoteze da su sve ovisnosti u korelaciji s krizom odgoja i ekspanziji ovisnosti bez droga. U svojem radu daju uvid u teorijski aspekt suvremenih ovisnosti i empirijsku analizu o stanju njihove rasprostranjenosti (osobito u Njemačkoj, Kini, Nizozemskoj i SAD-u), njihovu klasifikaciju i posljedice na svijest i ponašanje mladih. Društvena nesigurnost mladih vodi k stvaranju krize identiteta (Čelik, 2019). Link i Phelan (2001) u analizi stigme pomiču fokus s negativne evaluacije na interpersonalno razdvajanje. Promatrajući iz perspektive uloge međuljudskih odnosa, to znači da se ono što je „nenormalno“ ili devijantno određuje u kontekstu onoga što je „normalno“ ili očekivano, i obrnuto (Bos i dr., 2013).

Humanistički pristup ističe da sve ljude treba prihvatiti onakvima kakvi jesu i pristupati im bez etiketiranja. Ovisnosti postaju stil života i nije moguće pronaći osobu koja nije ovisnik o nekom ili nečem. Iz toga proizlazi da nema zdravih nego samo ima još nepregledanih. Goodman (1990) i Thurman (2007) navode da sve ovisnosti prilikom konzumiranja imaju jednake ili slične simptome: povećanje ugone i slabljenje (emocionalne) kontrole, opsesivne (obuzete) misli kod zaokupljenosti sredstvima ovisnosti, nemogućnost suzdržavanja na podražaje, (svakodnevne) opetovane radnje te zanemarivanje profesionalnih, obiteljskih i drugih obveza. Sve su ovisnosti signali upozorenja. Odustajanje od nalaženja smisla života zamjenjuje se porivom trenutačnih zadovoljstava. *American Society of Addiction Medicine (ASAM, 2019)* ovisnost opisuje kao „bolest neuroloških putova u mozgu zaduženih za osjećaj zadovoljstva, motivaciju, pamćenje i srodne procese. Disfunkcija tih moždanih putova dovodi do karakterističnih bioloških, psiholoških, društvenih i duhovnih manifestacija. U patopsihologiji pojedinca to se očituje kao nastanak osjećaja ugone i/ili olakšanja pri korištenju raznih supstancija ili izvođenju raznih rizičnih oblika ponašanja“ (*Definition of Addiction*, <https://www.asam.org/quality-care/definition-of-addiction>).

Stigmatizacija se temelji na rasprostranjenim stereotipima, koji postaju osnova za isključivanje ili izbjegavanje određene skupine ljudi (Leary i

Schreindorfer, 1998). Negativni aspekti diskriminacija uključuju reduciranja temeljnih ljudskih prava na socijalnu i/ili zdravstvenu skrb, prava na obrazovanje, rad, samoafirmaciju, mentalno zdravlje stigmatiziranih, što dovodi do daljnjih oblika stereotipova i diskriminacije (Link i Phelan, 2001). „Takvo stanje pripadnicima stigmatiziranih skupina sroza samopouzdanje“ (Crocker i Major, 1998., str. 610). Istraživanje (Pettit i Western, 2004) pokazuje da je negativno etiketiranje povezano s negativnom slikom o svojim potencijalima. „Osoba postaje onakva kakva je opisana da jest“ (Inderbitzen, 2003., str. 337). Aronson i suradnici (2005) objašnjavaju da stereotipi nisu nužno u korelaciji s diskriminacijom, ali ako ne vidimo sve pozitivne aspekte individualnih razlika među ljudima, tada mogu biti potencijalno diskriminatorni. Iako je svaka od kategorija dobi, rase i spola zadobila veliku pozornost u istraživanjima stereotipa (Fiske, 1998), do danas su istraživanja o stereotipima najviše bila okrenuta stereotipima prema osobama treće živote dobi (Fiske i dr., 2002; Nelson, 2002; Wagland, 2004; Dozois, 2006).

Nehumanistički, funkcionalističko-strukturalistički pristup od Dukreheima do danas je nažalost ostao dominantan u svim tzv. suvremenim društvima. Diskreditiranje starijih osoba, bolesnika, osoba s posebnim potrebama, samo produbljuje stereotipove o drugima i drugačijima. Istovremeno, činjenica je kako smo svi zaknuti za neke životne vještine i/ili kompetencije, od duhovne, emocionalne, kognitivne, spacijalne, moralne, tjelesne, informatičke, matematičke, logičke, motoričke. To su podloge u moralnim devijacijama da bi drugima stvarali osjećaj odbačenosti. Na to se nadovezuju depresivna stanja koja pojačavaju osjećaj odbačenosti. Zato psihoterapeutkinja Hay (2014) konstatira da smo „svi mi žrtve žrtava“ i da nema nedodirljivih vječito sretnih pojedinaca ili skupina. I Goffman (1974) navodi da su generalno sve osobe potencijalno stigmatizirane jer i one koje su normalne, imaju svoj skriveni neuspjeh za koji može nastati socijalna situacija u kojoj prevladava jaz između virtualnog i stvarnog socijalnog identiteta. Također navodi da stigmatizirani i normalni nisu toliko različiti, već da je zapravo različita vidljivost stigme u socijalnim situacijama. Stigmatizirani se odbacuju jer navodno svojim manama nisu poželjni za sudjelovanje u socijalnoj interakciji. Nakon što je osoba jednom klasificirana kao nelegitimna za sudjelovanje u interakciji, i kao takva, može biti isključena ili u potpunosti zanemarena (Elliott i dr., 1982). Stigme

dopuštaju diskreditiranja svih onih koji odskakuju od prosjeka. Tu tezu opisuje Gavran (2017) u romanu u kojem je glavni lik Mislav, koji je od pete do dvadesete godine života bio u školi djece i mladih sa „smetnjama u razvoju“. Kada su njegovi roditelji odlučili vratiti ga u svoje mjesto boravka, sredina ih je izopćila. Njihov su dom prestali posjećivati dotadašnji kućni prijatelji. Pod teretom malograđanske sredine i označenog „problematičnog“ sina, majka je pala pod pritiskom javnosti, koja je na Mislava gledala s podozrenjem, a najčešće kao na „nenormalnog momka“. Ainlay i Crosby (1986., str. 17) ističu da „stigma uključuje situacije u kojima pojedinac ili skupina tretira drugog pojedinca ili skupinu manje vrijednima“. Stigmatizacija tako postaje sredstvo za razdvajanje pojedinaca iz skupine (Leary i Schreindorfer, 1998). Link i Phelan (2001., str. 377) u širu sliku stigmatiziranja podrazumijevaju kada „elementi etiketiranja, stereotipiziranja, razdvajanja, gubitka statusa i diskriminacije“ postaju trajna karakteristika moći za eliminiranje onih koji nisu poželjni i društvu. Kada se, npr., mentalna bolest, pretilost ili oboljeli od malignih bolesti stavljaju na atribute koji su povezani s nepoželjnim „stanjima“, onda je to trenutak da se takve može isključivati iz društva, obitelji, vršnjaka. Tako stigma ima važnu ulogu kontrole u društvu. „Uzrokuje podcijenjenost nekih skupina dok se druge osjećaju... superiornima. U konačnici... stigma je povezana s djelovanjima društvene nejednakosti“ (Parker i Aggleton, 2003., str. 16). Takvi pojedinci ili skupine izbjegavaju se jer nemaju „društveni kapital koji se smatra poželjnim“ (Phelan i dr., 2008). Osobito je to opasno kod izbjegavanja osoba s nezaznim bolestima ili tjelesnim deformacijama. Izrazi sažaljenja obitelji, rodbine do zdravstvenih djelatnika povezani su s povećanom bespomoćnosti i kod pacijenata (Cuddy i dr., 2005; Stangl, 2019). S tom vrstom opasne stigme povezuje se eksploatacija koja je važno obilježje totalitarnih režima i zbog koje su određene (stigmatizirane) društvene skupine tijekom povijesti i fizički eliminirane. Život s lažima i/ili patološkim ravnodušjem prema drugima potrebno je tretirati kao najozbiljnije upozorenje da u konačnici treba prestati stigmatizirati druge i drugačije. Pored toga, ravnodušje prema problemima drugih i stereotipi prema drugačijima, među glavnim su problemima današnjice. Manfred Lütz (2011), njemački psihijatar i teolog, ističe da su problem današnjice glupi i suludo normalni ljudi. Problem nastaje kada laganje o sebi ili stigmatiziranje

drugih postaje način života i zagovara tezu da bi mržnja prema drugima trebala ući kao (nova) dijagnoza u klasifikaciji psihijatrijskih dijagnoza.

Thurman (2007) ističe da zavaravajući sebe, varamo i druge te da laži koje pojedinac govori sebi, štete emocionalnom zdravlju. Razotkrivanje tih obmana pomaže prekinuti samoobmane i stvaranje novih stigmati. Navodi tek neke: 1. Moram biti savršen/a. (Ističe da nema savršenih ljudi te da je to najdestruktivnija laž koja je prisutna u svijetu koji je orijentiran na uspjeh jer svestranost i savršenost ne postoje.); 2. Moram zadobiti od svih ljubav i odobravanje. (Ističe da u tome nitko nije uspio, a opisuje i primjere svojih klijenata koji su živjeli s takvom ovisnošću te zaključuje da oni koji žele udovoljiti drugima završavaju kao žrtve. Nikada nitko neće uspjeti ispuniti sva očekivanja drugih i apelira na to da se život pretvara u mučenje kada se živi po takvom obrascu. Ljudi koji se neprestano trude da se svima dopadnu, trebaju znati nikad svima neće moći udovoljiti.); 3. Lakše je izbjegavati probleme nego se suočiti s njima. (Navodi da se problemi umnožavaju kada se izbjegavaju te da ljudi nespremni na promjene vjeruju u sudbinu, slučajnosti ili višu silu. Služe se izgovorima, koje navode kao „razlozima“ vlastite pasivnosti. Također, za ovu tvrdnju i Peck (2003., str. 4) ističe da „Odugovlačimo, nadajući se da će oni nestati. Ignoriramo ih, zaboravljamo ili se pravimo da ne postoje. Ta je tendencija osnova mentalnih bolesti.“ Frankl (1993) navodi primjer kada su jednom alkoholičaru rekli da bi trebao konačno prestati s pijanstvom jer je „krajnje vrijeme“ za takvu odluku. On im je odgovorio da je za to prekasno. Kada su ga uvjerali kako nikada nije prekasno, odvratio je: „Tada još imam vremena!“ Također, autor navodi razgovor psihijatra i pacijentice koja ima dijagnozu shizofrenije. Na upit liječnika ima li ona slabu volju, ona odgovori: „Imam slabu volju kad hoću, a kad neću nemam slabu volju!“ Frankl iz toga zaključuje da je čovjek sklon skrivati pred sobom vlastitu slobodu volje iza svoje slabe volje. Kad izgovori postanu način života, onda se množe problemi.); 4. Za moju nesreću kriv je netko drugi. (Za tu tezu navodi da je zapravo istina suprotna, jer sve što pojedinac osjeća dolazi iz samog pojedinca. Pritom konstatira da, ljudi koji ističu kako njih nitko ne razumije, prebacuju svoje frustracije na sve one koji ih slušaju te na kraju postaju njihove žrtve.); 5. Možeš imati sve. (Ističe da nema osobe bez problema i da nitko nema sve, te da su gorčina i nezadovoljstvo emocionalni otrovi s kojima se je teško nositi.); 6. Ljudi su dobri. (Navodi da je i to neispravna generalizacija

s višestruko lošim implikacijama. Thurman je jedan od rijetkih psihologa koji je respektirao povijesne činjenice da ljudsku povijest karakteriziraju rat, etnocentrizam, sebičnost, mržnja, a znatno manje – život u toleranciji, pomažućem ponašanju, mirnom suživotu ili ljubavi prema drugima i drugačijima.); 7. Ne bih se trebao/la mijenjati u životu jer sam zadovoljan/a. (Za tu tezu konstatira da svi nešto trebaju mijenjati i nikada ne bi trebali biti do kraja zadovoljni sobom. Ističe da je važno znati što ćemo mijenjati, a što ne.); 8. Svi moji problemi prouzročeni su mojim grijesima. (Navodi da su to osobe s negativnom slikom o sebi: sumnjaju u svoje sposobnosti i/ili uspjeh, smatraju da im ništa ne polazi za rukom, da su problemi nerješivi i unaprijed se proglašavaju gubitnicima te da baš nikome nije stalo do njih. Pritom Thurman navodi primjere svojih klijenata koji su za sve optuživali sebe.). Thurman (2007) apelira na svoju glavnu tezu da smo svi ovisnici o nečemu. Iz toga proizlazi pitanje: Odakle se javlja moralno pravo kod pojedinaca pojedince optuživati ili odbacivati druge s njihovim ovisnostima/problemima? Prema marginaliziranim skupinama potrebno je primjenjivati humanistički, nestigmatizirajući, pristup uz određene mjere te im na taj način omogućiti suživot u skladu s društveno prihvaćenim normama i ponašanjem. Danski književnik Hans Christian Andersen (2017) u bajci *Ružno pače* otvara vječitu temu odbačenosti od okoline, samo zbog osude okoline zbog izgleda, govora, različitosti te ističe da je na individui da se tome odupre i nađe ono najljepše u sebi. Iz toga proizlazi da je potrebno prihvatiti razlike u izgledu ili ponašanju kao dio osobnosti ili posebnosti pojedinca te da to bude znak da smo svi različiti. Problem nastaje ako pojedinac nema svoju osobnost i ako je opterećen stigmatiziranjem drugih i drugačijih. Autoritarne osobe sklonе su podcjenjivanju drugih, na druge gledaju u stereotipima, dijele ljude na „odane“ i „neprijatelje“, žude za moći i preziru kritičare. Manipulirani građanin nije svjestan tog da na svijet oko sebe gleda prema stereotipima. Nasilje nad mišljenjem ima obilježje bezuvjetne podređenosti pojedinca normama i inim kolektivitetima koji stvaraju stereotype o drugima i drukčijima kao nepoželjnim. Peale (2002) ističe da je svaki pojedinac zamjenjiv u svijetu kojem djeluje te da je iznimno važno kod individue osvijestiti procjenu vlastite važnosti.

4. Zaključak

Na temelju analize sadržaja može se zaključiti da je glavna teza ovog rada potvrđena – stigmatizacija posjeduje višestruko negativne društvene implikacije. U procesu destigmatizacije odgoj i obrazovanje iznimno su važan segment suvremenog društva. Odgoj ima utjecaj na društvo, a društvo ima utjecaj na odgoj stoga su odgoj i društvo u korelaciji. „Suvremeni odgoj u razvijenim demokratskim društvima usmjeren je na emancipaciju i razvoj tolerancije, usmjeren je na oslobađanje od predrasudnog mišljenja i dogmi“ (Jovović, 2017., str. 29). Odgoj kao intencionalna djelatnost organiziran je i sistematiziran te je podložan određenoj vrsti manipulacije i sam je po sebi vrijednost. Kao društveni proces vrijednosno je obilježje procesa formiranja ličnosti i vrijednosnog izgrađivanja mlade osobe. Obrazovanje samo po sebi povezano je sa socijalizacijom i odgojem ako se na socijalizaciju gleda kao na proces uvođenja mlade osobe u život. Odgoj obuhvaća svjesne i planske obrasce za razvoj ličnosti koji su povezani s procesom učenja i obrazovanja, a taj je proces permanentan. Pedagogija kao znanost raspolaze potencijalom da pojedincu i društvu pomogne u prevladavanju stigmatizacije procesom primarne socijalizacije. U procesu destigmatizacije potrebno je da se u odgojno-obrazovnom sustavu prida određena važnost odgoju za toleranciju i stvaranju svijesti o važnosti prihvaćanja drugih i drugačijih te stvaranju pojedinaca koji će prihvatiti i poštivati druga mišljenja i uvjerenja. Za to je nužna kontinuirana interakcija između obitelji, škole i šire zajednice. U taj je proces potrebno uključiti sve pojedince koji osjećaju neku vrstu stigme, potrebno je aktivno uključiti sve intuicije koje imaju utjecaj na proces destigmatizacije (od zdravstvenih do odgojno-obrazovnih ustanova) da aktivno, u sklopu postojećih ili modificiranih preventivnih programa, odgojem, obrazovanjem i edukacijama, sudjeluju u poticanju pojedinaca na procjenu vlastite važnosti i stvaranju pozitivne slike o sebi i prema okolini. Pritom je od velike važnosti kod individue izgraditi moralnu kulturu i vrijednosni sustav pomoću kojeg se razlike među ljudima mogu uzajamno prihvaćati. Odgojno-obrazovni sustav koji teži izgradnji moralne kulture i duhovnog pojedinca omogućuje da se ljudi međusobno poštuju, prihvaćaju i osjećaju, omogućuje se stvaranje društva koje je razumno i tolerantno. Takva sredina podrazumijeva da pojedinci nismetano djeluju i žive jedni pored drugih te da se razumiju i poštuju uzajamne različitosti. Prihvaćanjem uzajamnih različitosti jača se suživot pojedinaca i skupina, ali i povjerenje u znanost i struku.

Literatura:

Ainlay, S. C. i Crosby, F. (1986). Stigma, justice and dilemma of difference. U: Ainlay, S. C., Becker, G. i Lerita, M. (ur.) *The dilemma of difference: A multidisciplinary view of stigma* (str. 17-38). New York: Plenum Press.

Andersen, H. C. (2017). *Ružno pače*. Zagreb: Mozaik knjiga.

Aronson, E., Wilson, T. D. i Akert, R. M. (2005). *Socijalna psihologija*. Zagreb: Mate.

American Society of Addiction Medicine (2019). URL: <https://www.asam.org/quality-care/definition-of-addiction> (15.9.2021.).

Bos, A. E. R., Pryor, J. B., Reeder, G. i Stutterheim S. (2013). Stigma: Advances in theory and research. *Basic and Applied Social Psychology*, 35(1), 63-75.

Crocker, J., Major, B. i Steele, C. (1998). Social stigma. U: Gilbert, D. T., Fiske, S. T. i Lindzey, G. (ur.) *The handbook of social psychology*. Boston, MA: McGraw-Hill.

Cuddy, A. J., Norton, M. I. i Fiske, S. T. (2005). This old stereotype: The pervasiveness and persistence of the elderly stereotype. *Journal of Social Issues*, 61, 267-285.

Čelik, A. (2019). Dimenzije virtualnog ponašanja adolescenata. *Školski vjesnik*, 68(2), 413-425.

Dozois, E. (2006). Ageism: A review of the literature prepared for: Calgary Health Region, Healthy Aging Committee. Calgary: Word on the Street Consulting Ltd.

Dovidio, J. F., Major, B. i Crocker, J. (2000). Stigma: Introduction and overview. U: Heatherton, T. F., Kleck, R. E., Hebl, M. R. i Hull, J. G. (ur.) *The social psychology of stigma* (str. 1-28). New York: Guilford Press.

Durkheim, E. (1999). *Pravila sociološke metode*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk – Hrvatsko sociološko društvo.

Elliott, G. C., Ziegler, H. L., Altman, B. M. i Scott, D. R. (1982). Understanding stigma: Dimensions of deviance and coping. *Deviant Behavior*, 3, 275-300.

Fiske, S. T. (1998). Stereotyping, prejudice, and discrimination. U: Gilbert, D. T., Fiske, S. T. i Lindzey, G. (ur.) *Handbook of social psychology* (str. 351-411). Boston: McGraw-Hill.

Fiske, S. T., Cuddy, A. J. C., Glick, P. i Xu, J. (2002). A model of (often mixed) stereotype content: Competence and warmth respectively follow from perceived status and competition. *Journal of Personality and Social Psychology*, 82(6), 878-902.

- Frankl, E.V. (1993). *Liječnik i duša*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- Gavran, M. (2017). *Zaboravljeni sin*. Zagreb: Mozaik knjiga.
- Goodman, A. (1990). Addiction: Definition and implications. *British Journal of Addiction*, 85(11), 1403-1408.
- Goffman, E. (1974). *Stigma. Notes on the management of spoiled identity*. New York: Jason Aronson, Inc.
- Hay, L. (2014). *Kako iscijeliti duh i tijelo*. Zagreb: Ljevak.
- Hromatko, I. i Matić, R. (2008). Stigma – teatar kao mjesto prevladavanja stigmatizacije. *Sociologija i prostor*, 46(1/179), 77-100.
- Leary, M. R. i Schreindorfer, L. S. (1998). The stigmatization of HIV and AIDS: Rubbing salt in the wound. U: Derlega, V. J. i Barbee, A. P. (ur.) *HIV and social interaction*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Link, B. G. i Phelan, J. C. (2001). Conceptualizing stigma. *Annual Review of Sociology*, 27, 363-385.
- Inderbitzen, M. (2003). *Boundaries: Readings in deviance, crime and criminal justice*. Boston, Mass.: Pearson Custom.
- Jost, J. T. i Banaji, M. R. (1994). The role of stereotyping in system justification and the production of false consciousness. *British Journal of Social Psychology*, 33, 1-27.
- Kenny, M. E., Griffiths, J. i Grossman J. (2005). Self-image and parental attachment among late adolescents in Belize. *Journal of Adolescence*, 28 (5), 649-664.
- Majdak, M. i Kamenov, Ž. (2009). Stigmatiziranost i slika o sebi maloljetnih počinitelja kaznenih djela. *Kriminologija & socijalna integracija*, 17 (1), 41-53.
- Majdak, M. i Kamenov, Ž. (2011). Odrednice samopoimanja i samopoštovanja maloljetnika društveno neprihvatljivog ponašanja. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 47 (2), 58-72.
- Miliša Z. i Tolić M. (2010). Kriza ovisnost i ekspanzija suvremenih ovisnosti, *MediAnali: međunarodni znanstveni časopis za pitanja medija, novinarstva, masovnog komuniciranja i odnosa s javnostima*, 4(8), 135-164.
- Miliša, Z. i Spasenovski, N. (2019). Stigmatizacija i marginalizacija ovisnika, U: Petrović, J., Jovanić, G. Macanović, N. (ur.) *Položaj marginalizovanih skupina u društvu* (str. 405-416). Banja Luka: Centar modernih znanja.
- Jovović, Z. (2017). Suvremeno demokratsko društvo: odgoj i obrazovanje za toleranciju. *Život i škola*, LXIII(2), 27-34.

- Kamenov, Ž. i Majdak, M. (2010). Razvoj upitnika za procjenu doživljaja neformalne stigmatizacije maloletnika društveno neprihvatljivog ponašanja (UNS-D). *Kriminologija & socijalna integracija*, 18(1), 25-37.
- Kovačević, D. i sur. (2020). Stigmatizacija alkoholičara i drugih visoko rizičnih socijalnih skupina – odnos sa spolom i vrstom zanimanja. *Archives of Psychiatry Research*, 56 (1), 19-32.
- Lütz, M. (2011). *Ludilo*. Zagreb: Znanje.
- Nelson, T. D. (2002). *Ageism: Stereotyping and prejudice against older persons*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Parker, R. i Aggleton, P. (2003). HIV and AIDS - related stigma and discrimination: A conceptual framework and implications for action. *Social Science and Medicine*, 57, 15-24.
- Pavelić Tremac, A., Kovačević, D., Sindik, J. i Manojlović, N. (2020). Stigmatizacija psihičkih bolesnika – znanje i stavovi zdravstvenih i nezdravstvenih radnika. *Socijalna psihijatrija*, 48 (3), 301-323.
- Peale, N. V. (2002). *Moć pozitivnog mišljenja*. Zagreb: Barka.
- Peck, S. (2003). *Put kojim se rjeđe ide*. Zagreb: Mozaik knjiga.
- Pettit, B. i Western, B. (2004). Mass imprisonment and life course: Race and class inequality in U.S. incarceration. *American Sociological Review*, 69, 151-169.
- Phelan, J., Link, B. G. i Dovidio, J. F. (2008). Stigma and prejudice: One animal or two? *Social Science & Medicine*, 67(3), 358-367.
- Ručević, S. i Pribisalić, D. (2020). Usporedba stigme prema depresivnim osobama i vlastitoj depresiji kod studenata pomagačkih i nepomagačkih struka. *Ljetopis socijalnog rada*, 27 (3), 505-522.
- Stangl, A. L., Earnshaw, V. A., Logie, C. H., Brakel, W., Simbayi, L. C., Barré, I. i Dovidio, J. F. (2019). The Health Stigma and Discrimination Framework: a global, crosscutting framework to inform research, intervention development, and policy on health-related stigmas. *BMC Med*, 17(31).
- Thurman C. (2007). *Laži u koje se uvjeravam*. Zagreb: Ljevak.
- Tyler, I. i Slater, T. (2020). Rethinking the sociology of stigma. *Child Abuse & Neglect*, 66(4), 721-743.
- Wagland, R. (2004). *Age, equality, and cultural oppression: An argument against ageism*. Brunel University, (doktorska disertacija).